

.....
 далі – ЦДІАЛ України). – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2477. – Арк.93; 19. Твори В.І.Леніна на Україні. – С.93; 20. ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2477. – Арк.109; 21. ЦДІАК України. – Ф.275. – Оп.1. – Спр.475. – Арк.1-1 зв.; 22. ЦДІАК України. – Ф.275. – Оп.1. – Спр.474. – Арк.1-14; 23. ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2479. – Арк.95; 24. ЦДІАК України. – Ф.386. – Оп.1. – Спр.515. – Арк.1-4; 25. Твори В.І.Леніна... – С.98; 26. ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2476. – Арк.71; 27. Гуревич М. Київська робітнича та шкільна молодь у революції 1905 р. – Харків, 1932. – С.30; 28. Перельман М. Вказана праця. – С.69; 29. Твори В.І.Леніна на Україні... – С.118, 122, 125; 30. ЦДІАК України. – Ф.301. – Оп.1. – Спр.746. – Арк.4; 31. ЦДІАК України. – Ф.419. – Оп.1. – Спр.3919. – Арк.2-17; 32. Державний архів Полтавської області. – Ф.138. – Оп.1. – Спр.261. – Арк.12, 15-15 зв.; 33. Кизченко В.І. Вказана праця. – С.24; 34. Грекулов Е.Ф. Церковь, самодержавие, народ. – М., 1968. – С.53; 35. Там само. – С.53-54; 36. ЦДІАК України. – Ф.301. – Оп.1. – Спр.2602. – Арк.2-11, 14.

М.В.Горбатюк

ДІЯЛЬНІСТЬ А. НІКОВСЬКОГО НА ПОСАДІ МІНІСТРА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УНР В УРЯДІ В. ПРОКОПОВИЧА (26 ТРАВНЯ – 14 ЖОВТНЯ 1920 Р.)

В історії України є надзвичайно багато непересічних особистостей, життя і діяльність яких до цих пір залишається малодослідженими. Це стосується і постаті Андрія Васильовича Ніковського – визначного українського громадсько-політичного діяча, дипломата, публіциста, редактора і видавця. Деякі дані про його діяльність знаходимо в біографічних довідниках В.Верстюка та Т.Осташко, Г.Стрельського, Д.Веденеєва та С.Шевченка, Д.Табачника та ін.¹ В контексті дослідження зовнішньої політики УНР це питання розглядають В.Соловйова і М.Матвієнко², а В.Стрілець³ – характеризує А.Ніковського як одного з чільних діячів УПСФ та Громадського комітету. Однак ця проблематика, на наш погляд, не знайшла належного відображення в сучасній історичній літературі. З огляду на вищевикладене, автор, на основі використання широкого кола документальних джерел, ставить за мету дослідити основні віхи діяльності А.Ніковського на посаді міністра закордонних справ та з'ясувати його вплив на формування зовнішньої політики УНР.

Народився А.Ніковський 3 жовтня 1885 р. в селі Малий Буялик, що неподалік Одеси. Навчався на природничому та історико-філологічному факультетах Новоросійського університету (м.Одеса). З 1907 р. співпрацював з єдиною на той час україномовною газетою “Рада”. Завдяки наполегливій праці в “Раді” і одеській “Провіті” А.Ніковського помічає керівництво Товариства українських поступовців: його запрошують до одного з осередків ТУП в Одесі – “Молодої Громади”, а згодом він стає одним з керівників товариства. У 1911 р. А.Ніковський, прийнявши запрошення видавця “Ради” С.Чикаленка, очолює газету тимчасово, а з літа 1913 р. стає її постійним редактором. Після закриття “Ради” влітку 1914 р., редагує “Літературно-науковий вісник”, а коли закрили і його, організовує в Одесі видання літературного журналу “Основа”. Після лютого революції 1917 р. був одним із співзасновників Центральної Ради та заступником її голови. У березні 1917 р. А.Ніковський спільно з С.Єфремовим організував видання газети “Нова Рада”, яку редагував до лютого 1919 р. З приходом більшовиків газету було закрито, а А.Ніковський вийшов від активної політичної діяльності.

Звістку про досягнення порозуміння між Польщею і УНР у другій половині квітня 1920 р., підписання Варшавського договору і спільний антибільшовицький похід на Україну А.Ніковський сприйняв негативно. В інтерв'ю київській радянській газеті “Більшовик” він засудив цю комбінацію, вбачаючи в ній “імперіалістичні домагання Польщі та похід за харчами та поправкою польської марки”⁴.

Але невдовзі А.Ніковський змінив свою думку під впливом таємної організації Братство Української Державності, членом якої він був. БУД також сприймав наступ польсько-українського війська з обережністю, але погодився підтримати С.Петлюру в тому випадку, коли “політика союзників буде сходиться з політикою нашою, з нашими завданнями і союз не буде переходити в окупаційну систему чи претензії”⁵. На засіданнях БУД А.Ніковський відстоював думку, що з приходом поляків потрібно вести широку дипломатичну діяльність і використовувати ситуацію так, “щоб підписаний без нас договір з поляками, не впав на нас зайвою вагою й відповідальністю”⁶.

Наближення польсько-української армії до Києва призвело до підвищення політичної активності БУД. Серед братчиків було виділено ініціативну групу, до якої ввійшли: А.Ніковський, В.Прокопович, О.Саліковський, В.Садовський та Л.Чикаленко. Ця п'ятірка політиків отримала завдання утворити Громадський комітет, який мав стати громадським органом влади в Києві, а в силу визволення території України – і в інших місцевостях. З ініціативи Громадського комітету в Києві було розпочато видання газети “Громадське Слово” й утворено українсько-польський клуб,

.....
який, за свідченням А. Ніковського, мав "покласти підвалини для якихось пристойних переговорів і відносин з поляками"⁷.

14 травня 1920 р. А. Ніковський у складі делегації від Громадського комітету вирушив у Вінницю, де мали зібратися С. Петлюра, Ю. Пілсудський та члени Уряду УНР для обговорення військово-політичної ситуації в Україні⁸.

16 травня у Вінниці в приміщенні "Просвіти" відбулося надзвичайне засідання місцевої Національної ради, в якому взяли участь представники Громадського комітету, Кам'янецької національної ради, армії та делегати з провінції⁹. Головував на цих зборах А. Ніковський. Він також виступив з докладом про становище на Україні під час більшовицької окупації¹⁰. Політичними орієнтирами А. Ніковський проголосив незалежність України, парламентаризм та земельну реформу, яка забезпечила б "культурне господарство сільське" та "закріплення землі за селянами"¹¹. На думку дослідника історії УПСФ В. Стрільця, на згаданому засіданні А. Ніковський виступав як представник запланованого С. Петлюрою та Громадським комітетом нового уряду¹².

Початок травня 1920 р. позначився черговою урядовою кризою. Прем'єр-міністр І. Мазепа та ряд його прихильників ставилися дуже негативно до нещодавно підписаного Варшавського договору і засуджували польсько-українську комбінацію. Внаслідок протиріч між І. Мазепою, з одного боку, та С. Петлюрою і А. Лівичьким, з іншого, 19 травня 1920 р старий кабінет міністрів пішов у відставку. Цього ж дня С. Петлюра вирушив до Києва для ведення переговорів із Громадським комітетом про формування нового уряду¹³.

Від імені комітету переговори з С. Петлюрою вели А. Ніковський, В. Прокопович, О. Саліковський та В. Садовський. Дізнавшись, що про формування цілого уряду не йдеться, вони стали вимагати для Громадського комітету три головні портфелі – прем'єр-міністра та міністрів внутрішніх і закордонних справ, на які згодом були делеговані відповідно В. Прокопович, О. Саліковський та А. Ніковський¹⁴.

З огляду на свої недавні контакти з більшовиками й антипольські виступи в радянській пресі А. Ніковський спробував ухилитися від включення в кабінет міністрів. Але після того, як В. Прокопович поставив свою участь в уряді в залежність від його згоди, і під тиском БУД А. Ніковський був змушений погодитись¹⁵.

Остаточню кабінет міністрів було сформовано і затверджено 26 травня 1920 р. Головою Ради Народних Міністрів було призначено В. Прокоповича, а до складу уряду ввійшли такі міністри: закордонних справ – А. Ніковський, внутрішніх справ – О. Саліковський, шляхів – С. Тимошенко, народного господарства – Є. Архипенко, пошти і телеграфу – І. Косенко, земельних справ – С. Стемковський, культів – І. Огієнко, військовий міністр – полк. В. Сальський¹⁶. Цього ж дня А. Ніковський разом з С. Петлюрою і членами новопризначеного уряду вирушив з Києва до Вінниці¹⁷.

У перші тижні після призначення уряду В. Прокоповича функції міністерства закордонних справ фактично виконували дві урядові інституції: МЗС УНР у Вінниці під керівництвом А. Ніковського та експозитура міністерства у Варшаві, яку очолював А. Лівичький. 1 червня 1920 р. А. Ніковський звернувся до останнього з проханням ліквідувати експозитуру, надіслати детальний звіт про її роботу та вирядити урядовців до місця перебування уряду¹⁸. 10 червня 1920 р. експозитура міністерства припинила своє існування. Наказом А. Лівичького його майно, справи і залишок коштів у супроводі начальника відділу і скарбника були надіслані до Вінниці¹⁹.

Під час свого короткотривалого перебування у Вінниці МЗС займало 7 кімнат у приміщенні міського клубу по Миколаївському проспекту, 41²⁰. Але невдовзі, у зв'язку з контрнаступом більшовиків, воно було змушене переїхати до Жмеринки разом з іншими урядовими установами.

11 червня 1920 р. в Жмеринці відбулося засідання Вінницької, Жмеринецької і Кам'янецької Національних рад. Присутні тут представники уряду виголосили доповіді. Першим виступив міністр закордонних справ А. Ніковський, який охарактеризував зовнішньополітичну ситуацію, якій знаходилась Україна. Він повідомив про позитивне ставлення до УНР Франції та Австрії, тоді як Німеччина (через орієнтацію України на Антанту) та Англія (через свої загравання більшовиками) ставилися до української державності негативно. Наприкінці доповіді А. Ніковський сказав: "Становище Укр[аїни] міжнародне є позитивне і тверде як ніколи... Це нам послідня змога буде тоді наша держава"²¹.

Приставаючи до керівництва міністерством, А. Ніковський 5 червня розіслав усім українським представникам за кордоном обіжник, в якому обіцяв "твердо і непохитно" відстоювати самостійність УНР і "старатись підтримувати як найбільш дружні дипломатичні зносини правительствами держав світу"²².

Також новий міністр закордонних справ офіційно підтримав польську орієнтацію української зовнішньої політики. У червні 1920 р. він направив польському МЗС ноту, в якій обіцяв і надалі поглиблювати дружні відносини між УНР і Польською Річчю Посполитою²³. Але водночас А. Ніковський намагався з'ясувати реальне ставлення поляків до української державності. З цією метою 27 травня 1920 р. він розіслав усім українським дипломатичним представникам обіжник, в якому просив надсилати йому інформацію про ставлення польських закордонних представників до уряду УНР²⁴.

8 червня 1920 р. газета "Громадське слово" повідомляла, що А. Ніковський після ознайомлення зі справами міністерства приступив до фактичного керування ним. У першу чергу, як відзначала газета, він звернув увагу на невідповідну постановку кур'єрської служби міністерства і почав вживати заходів до полагодження цієї справи²⁵.

А. Ніковського прикро вразив стан, в якому перебувало доручене йому міністерство. За його висловом, там був "надлюдський розгардіяш, ніяких відомостей про стан місій, про їхні дипломатичні успіхи і зв'язки, про діяльність у пресі"²⁶. Намагаючись розібратися в ситуації, А. Ніковський 2 червня 1920 р. звернувся до усіх послів і голів Надзвичайних дипломатичних місій (НДМ) УНР з проханням негайно надіслати таке: вичерпний огляд діяльності посольства чи місії, відомості про зовнішню і внутрішню політику держави, де перебуває представництво, та про позицію її уряду до "української справи", звіт про ставлення місцевої преси до України, інформацію про внутрішню організацію, фінансовий стан та особовий склад дипломатичного представництва, професійні й моральні якості його співробітників²⁷.

В обіжнику від 28 липня 1920 р. А. Ніковський просив послів і голів НДМ зібрати й терміново переслати МЗС інформацію про діяльність, уповноваження й особовий склад спеціальних місій, комісій, делегацій, агентур та агентів, направлених за кордон різними відомствами уряду УНР, а також повідомити про кількість, становище та місцезнаходження українських військовополонених в Європейських країнах²⁸. Очевидно, українські дипломатичні представники на вказівки міністра відреагували мляво, оскільки через місяць, 21 серпня 1920 р., А. Ніковський звернувся до них з вимогою негайно вислати вже зібрані матеріали, а також повідомити про причини затримки виконання доручення²⁹. Взагалі поняття дисципліни для багатьох послів і голів місій УНР за кордоном у той час було настільки абстрактним явищем, що вони могли надовго залишати представництво, навіть не повідомивши про свою відсутність МЗС. Обіжником від 7 серпня 1920 р. А. Ніковський поклав край такій поведінці українських дипломатів: відпустки та виїзди послів і голів місій мали дозволятися міністерством лише у поодиноких випадках, з обов'язковим призначенням заступника³⁰.

Про "розгардіяш", який панував у посольствах і місіях УНР і з яким боровся А. Ніковський, свідчить і той факт, що українські дипломати часто вели безперспективні переговори, а іноді діяли на власний розсуд, не радячись ні з урядом, ані з МЗС. Прийняті ними рішення подекуди призводили до небажаних наслідків і фінансових збитків. Зважаючи на це, А. Ніковський 31 липня 1920 р. надіслав послам і головам НДМ загальну інструкцію щодо ведення переговорів з представниками іноземних держав, в якій рекомендував розпочинати перемовини тільки після пред'явлення уповноважень закордонних делегатів та з'ясування мети їх візиту³¹. В іншому обіжнику А. Ніковський просив обережно ставитися до різних пропозицій з приводу поповнення армії УНР керівними кадрами і "без належних запитань нікого не надсилати"³² (до уряду – М.Г.).

Наступним кроком міністра на шляху наведення порядку в справах закордонного представництва була своєрідна паспортна реформа, яка була відповіддю на випадки зловживань з боку власників українських дипломатичних паспортів. Відповідно до задуму А. Ніковського всі дипломатичні паспорти, видані установами МЗС до 1 вересня 1920 р., ставали недійсними, а нові могли видаватися виключно Міністерством закордонних справ³³.

Як уже зазначалося, головним напрямком зовнішньополітичної орієнтації УНР був напрямок польський. Але Варшавський договір 1920 р., на якому базувалися польсько-українські стосунки, довгий час залишався невідомим навіть для верхівки дипломатичного корпусу за кордоном. Ця утаємниченість негативно впливала на роботу посольств і дипломатичних місій УНР, керівники яких неодноразово зверталися до А. Ніковського з питанням, чи можуть вони з огляду на союзний договір самостійно вести переговори і підписувати договори. У відповідь міністр закордонних справ в обіжнику від 5 липня 1920 р. повідомляв, що угода між Україною і Польщею "заключена на підставі повної рівноправності обох держав, без усякої якої-небудь односторонньої залежності одної держави від другої – і що в першій мірі доведення самостійних переговорів як теж до заключування

торговельних договорів Української Народньої Республіки з другими державами ніяких перепон немає³⁴.

Слід зазначити, що сам А. Ніковський зі змістом польсько-українського договору вперше ознайомився в середині червня 1920 р. у Вінниці, а тексту військової конвенції не бачив узагалі³⁵. На нараді послів у Відні в серпні 1920 р він заявив, що Варшавський договір було навіть приховано від Ради Київського Громадського комітету: "Договір цей держався у такій таємниці, що коли один із закордонних уповноважених мав потребу познайомитися з ним і домагався цього, то йому дали прочитати якийсь інший папірець, очевидно, зарання виготовлений для таких випадків"³⁶. До речі, текст Варшавського договору вперше було зачитано А. Ніковським перед українськими дипломатами тільки 18 серпня 1920 р. під час згаданої Віденської конференції³⁷.

У другій половині серпня 1920 р. А. Ніковський з метою наведення порядку в справах закордонного представництва скликав у Відні конференцію послів і голів дипломатичних місій УНР³⁸. Для нарад з міністром закордонних справ до австрійської столиці прибули: міністр фінансів Х. Барановський, член української делегації на мировій конференції в Парижі О. Шульгін, сенатор С. Шелухін, колишній посол в Італії Д. Антонович, посланці Г. Сидоренко (Відень) та Р. Смаль-Стоцький (Берлін) і голови дипломатичних місій – М. Василько (Швейцарія), М. Славінський (Чехословаччина), А. Марголін (Англія), А. Яковлів (Голландія і Бельгія), М. Левицький (Греція), М. Галаган (Угорщина)³⁹, а також О. Лотоцький, П. Карманський, К. Лоський, В. Кедровський і Д. Левицький⁴⁰. Загалом, за свідченням А. Ніковського, в конференції взяло участь близько 25 дипломатичних представників УНР⁴¹. Засідання наради послів і голів місій проходили в приміщенні посольства УНР у Відні і розпочалися 18 серпня о 4 годині дня⁴².

Причин для зібрання конференції було щонайменше дві: перша – організувати продуктивну роботу іноземних представництв УНР, друга – з'ясувати політичну ситуацію в Європі та визначити перспективи України в міжнародній політиці.

Спілкування міністра закордонних справ з послами і головами місій відкрило для нього багато неприємних моментів у роботі української дипломатії. За словами А. Ніковського, "зібрана в Відні конференція послів і голів місій виявила повний розgardіях у політиці, організації, акції й фінансах закордонного представництва. Місії працювали на власну руч, широко розкидали гроші, ангажувалися у всякі непевні справи, не мали ніякого зв'язку з урядом, не діставали ніяких інструкцій"⁴³. Виступивши перед учасниками конференції з коротким оглядом стратегічного і політичного становища на Україні, А. Ніковський підкреслив, що вся робота українського дипломатичного корпусу має бути зосереджена на підтримці армії та на активній дипломатичній праці і пропаганді⁴⁴. Враховуючи це, керівник зовнішньополітичного відомства УНР попросив присутніх, щоб вони "з'орієнтувались в теперішньому положенні" і "своїми сепаратними виступами не дискредитували Правительства У.Н.Р."⁴⁵.

Разом з тим на конференції А. Ніковський підняв питання про реорганізацію закордонних дипломатичних установ і про скорочення штатів посольств і місій. При цьому він підкреслив, що "коштом скорочення штатів не може бути зменшена продуктивність роботи наших представників"⁴⁶.

На нарадах А. Ніковський найбільшу увагу приділив обговоренню таких питань, як взаємовідносини уряду УНР з більшовиками, ставлення Європи до приписуваних петлюрівським військам погромів, можливість військового і політичного союзу з Врангелем, актуальність і значення договору між УНР і Кубанню, справа Галичини, ставлення до України Ліги Націй, антиурядова діяльність членів Директорії Макаренка і Ф. Швеця, розклад української еміграції та ін.⁴⁷

У ході ранкового і вечірнього засідання 19 серпня 1920 р увага учасників конференції була прикута до Варшавського договору 1920 р. На нараді А. Ніковський послідовно відстоював пропольську орієнтацію української зовнішньої політики. Зокрема, він заявив, що "Польща являється нашими воротами в Європу"⁴⁸, а союз з нею "при всіх його дефектах дав нам стільки скільки ми за весь час нашої державности не мали"⁴⁹. Щодо Східної Галичини А. Ніковський притримувався думки, що її долю вирішив не Варшавський договір, а Антанта, яка надала Польщі мандат на управління цими західноукраїнськими землями строком на 25 років⁵⁰.

Під час конференції частина її учасників висловилися за необхідність зміни зовнішньополітичної орієнтації УНР з Польщі і Франції на Англію, Німеччину й Італію. Таку позицію найбільш активно відстоювали Р. Смаль-Стоцький, Г. Сидоренко, Д. Антонович та А. Марголін⁵¹.

Вислухавши всі точки зору, А. Ніковський закликав українських дипломатичних представників сприймати договір як факт, з яким потрібно погодитись і виніс таку "формулу": "ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДОГОВІР Є ФАКТ ПОЗИТИВНИЙ, А ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ Є РІЧ МОЖЛИВА Й ДАЛІ, АЛЕ НЕ ЄДИНА В НАШІМ ДЕРЖАВНІМ СТАНОВИЩУ" (розрядка автора – М.Г.)⁵². Тут А. Ніковський підтвердив висловлену ним ще під час перебування в Києві на одному з засідань БУД думку, що "справжня нація може собі дозволити в своїх інтересах грати про запас і для акції кілька політичних орієнтацій в міжнародних відносинах"⁵³.

У А. Ніковського склалося позитивне враження від конференції і її учасників. Він був переконаний, "що більшість наших дипломатичних представників за кордоном – це люде дійсно виховані, вироблені політики-дипломати, на яких можна опертися з довір'ям, як на корисних українській справі працівників"⁵⁴.

У ході конференції у Відні А. Ніковський доручив послу УНР у Швейцарії М. Васильку контролювати діяльність берлінського посольства та НДМ в Італії, а також розпоряджатися грошовими коштами всіх місій за кордоном. Причин для такого рішення було щонайменше дві: 1) із Швейцарії було простіше фінансувати посольства і місії, ніж із Польщі; 2) сам М. Василько виділяв із власних коштів значні суми для утримання українських дипломатичних представництв⁵⁵.

Проте А. Ніковський продовжував сам контролювати фінансові потоки міністерства. М. Василько видавав гроші тільки за рахунками, затвердженими міністром закордонних справ. Крім рахунки цих позик передавалися для оплати фінансовій агентурі в Берліні⁵⁶. На думку Д. Табачника, "у той час, коли урядовці УНР досягли піку корупції, він (А. Ніковський – М.Г.) свідомо відсторонився від фінансових питань, щоб уникнути тіні підозри"⁵⁷.

Перебуваючи у Відні, А. Ніковський зустрівся з австрійським канцлером К. Ренером, якому передав меморандум у справі отримання активів уряду УНР в Австро-Угорському банку⁵⁸ та заступником Папи Римського. Також він виступив з доповіддю про внутрішнє положення на території, захопленій більшовиками в Україні перед місцевим українським емігрантським осередком. М. Василько високо оцінив поїздку А. Ніковського до австрійської столиці. В листі до С. Петлюри він писав, що "таких європейськи вихованих українців закордон до цього часу мало ще бачив"⁵⁹.

Своє перебування у Відні А. Ніковський також використав для ознайомлення європейської громадськості з українськими справами. Зокрема, в інтерв'ю місцевій газеті "Deutsches Volksblatt" він розповів про військово-політичну ситуацію, національний і релігійний рух та становище робітників і селян на Україні⁶⁰. А у розмові з кореспондентом іншої віденської газети "Wiener Mitagspost" український міністр з'ясував причини скликання конференції дипломатичних представників та виклав відношення МЗС УНР до політичної ситуації в Європі⁶¹.

Як уже було зазначено, А. Ніковський особливу увагу приділяв справі інформування європейських держав зі становищем на Україні. 4 вересня 1920 р. він подав до Ради Міністрів УНР заповідь "Про пропаганду за кордоном", в якому зупинився на основних недоліках державної інформаційної політики – відсутності її централізації і уніфікації, і наполягав на необхідності негайно вжити самих рішучих заходів, щоби поглибити пропаганду за кордоном – бо наближається час розв'язання питання існування УНР". На його думку, першочерговими завданнями уряду в сфері пропаганди були: активізувати діяльність пресових та інформаційних бюро та налагодити їх зв'язок з МЗС, створити центральне Пресове бюро, яке інформувало б закордонну пресу про всі зміни громадянського і політичного життя УНР та формувати європейську суспільну думку шляхом проведення конгресів, лекцій і з'їздів. Для виконання всіх перерахованих вище завдань А. Ніковський просив РНМ асигнувати в його розпорядження 5 млн. марок польських⁶².

Невдовзі після закінчення наради послів у Відні А. Ніковський очолив ще один напрямок державницької роботи: 30 серпня 1920 р. його призначено головою урядової Комісії з вироблення конституції УНР. Свою роботу комісія розпочала 1 вересня 1920 р. Засідання відбувалися щодня з 9.00 до 13.00 в кімнаті №20 готелю "Брістоль" і з 16.00 до 18.30 в кімнаті засідань Ради Міністрів. Її роботі взяли участь 16 визначних громадсько-політичних діячів і провідних юристів УНР. Серед них – М. Білінський, С. Баран, О. Безпалько, О. Ейхельман, В. Завадський, О. Ковалевський, І. Корчинський, І. Липа, П. Пилипчук та ін.⁶³ Комісія розглянула три проекти конституції: Центральної Ради, Всеукраїнської Національної Ради та проект проф. О. Ейхельмана. За основу було взято проект Всеукраїнської Національної Ради, який вона розробила на початку 1920 р. в Кам'янці і 1 червня 1920 р. передала уряду В. Прокоповича. Конституційна комісія А. Ніковського значно доповнила і переробила цей проект і 1 жовтня 1920 р. передала його на затвердження Ради Міністрів⁶⁴.

Протягом всього періоду перебування А. Ніковського на посаді міністра закордонних справ основним об'єктом зовнішньополітичної активності УНР була Польща. У серпні 1920 р. польський уряд почав все більше схилитися до порозуміння з Радянською Росією. Переговори між воюючими сторонами розпочалися у Мінську, а згодом, на вимогу Польщі, були перенесені у Ригу. Від участі українських представників в першому раунді переговорів А. Ніковський відмовився сам, сподіваючись, що польська делегація буде відстоювати інтереси УНР⁶⁵. А от проти участі українських делегатів у переговорах у Ризі, при мовчазній згоді Польщі, активно виступала РСФСР. Незважаючи на це, А. Ніковський все ж таки відправив у латвійську столицю делегацію на чолі з С. Шелухіним, яка, проте, вплинути на хід подій не змогла. Порушивши свої обіцянки, 12 жовтня 1920 р. Польща підписала договір про перемир'я з РСФСР та Радянською Україною, завдяки чому визнала останню та фактично денонсувала Варшавський договір з УНР. Українське МЗС активно виступало проти недотримання інтересів УНР союзною Польщею. В ноті від 11 жовтня 1920 р. А. Ніковський висловив польському уряду протест проти антиукраїнської агітації Польського телеграфного агентства (ПАТ)⁶⁶, яке, між іншим, характеризувало союзна армію УНР "як майже бандитську"⁶⁷. В іншій ноті А. Ніковський виступав проти планів Польщі видати представників української політичної еміграції Радянській Росії в обмін на 30 млн. карбованців золотом⁶⁸. Після підписання польсько-більшовицького договору, 20 жовтня 1920 р. А. Ніковський надіслав до польського МЗС лист, в якому наголошував на порушенні 1-ї і 4-ї статей Варшавського договору і вимагав, щоб у текст майбутнього мирового договору між ПРП і РСФСР було включено пункт про те, що Польща визнає договір 21 квітня 1920 р. "для себе важним і обов'язковим" (рзрядка автора – М.Г.)⁶⁹.

Перебіг і наслідки Ризьких переговорів переконали А. Ніковського в тому, що "Ставка на Польщу була темна"⁷⁰. Він був глибоко переконаний у необхідності зміни зовнішньополітичних орієнтирів УНР, тому 13 жовтня 1920 р. звернувся до Голови РНМ В. Прокоповича з проханням про демісію⁷¹. А вже наступного дня, 14 жовтня 1920 р., С. Петлюра відправив у відставку весь уряд В. Прокоповича. Однак це був тільки тактичний крок: А. Ніковський ввійшов до наступного уряду А. Лівницького, так само як і провідною залишилась орієнтація на Польщу.

Таким чином, діяльність А. Ніковського на посаді МЗС була спрямована головним чином на впорядкування роботи українських дипломатичних представництв за кордоном, пропаганду "української справи" в Європі та на забезпечення міжнародного визнання УНР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1996. – 255 с.; Веденсєв Д., Шевченко С. Комісар Києва, який став міністром УНР // Українські Соловки. – К., 2001. – С. 127-133; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920): Біографічний довідник. – К., 2000. – 48 с.; Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. – К., 2004. – 640 с.; 2. Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917-1921 років на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – 373 с.; Соловійова В.В. Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917-1920 рр. – Донецьк, 2004. – 172 с.; 3. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття-1939 рік). – К., 2002. – 361 с.; 4. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ). – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 3. – Арк. 621; 5. Там само. – Ч. 1. – Арк. 119; 6. Там само; 7. Там само. – Ч. 3. – Арк. 624; 8. Народа в Вінниці // Громадське Слово. – К., 1920. – 13 травня. – С. 2; 9. Україна // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – № 7-8. – С. 329; 10. Мазєпа І. Україна в огні і бурі революції. 1917-1921. – К., 2003. – С. 412; 11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1871. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 15 зв.; 12. Стрілець В.В. Вказана праця. – С. 230; 13. Мазєпа І. Вказана праця. – С. 414; 14. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 3. – Арк. 626; 15. Там само; 16. ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 72; 17. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 1. – Арк. 126; 18. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 258. – Арк. 4; 19. Там само. – Спр. 123. – Арк. 28; 20. Там само. – Арк. 26; 21. Там само. – Ф. 1871. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 24зв.-26; 22. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 318. – Арк. 412; 23. Там само. – Спр. 404. – Арк. 7; 24. Там само. – Спр. 258. – Арк. 61; 25. З діяльності уряду: В Міністерстві закордонних справ. // Громадське Слово. – К., 1920. – 8 червня. – С. 2; 26. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 3. – Арк. 647; 27. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 14-14зв.; 28. Там само. – Арк. 23; 29. Там само. – Спр. 12. – Арк. 18; 30. Там само. – Ф. 3581. – Оп. 3. – Спр. 52. – Арк. 189; 31. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 24; 32. Там само. – Спр. 9. – Арк. 8-8зв.; 33. Там само. – Спр. 50. – Арк. 62; 34. Там само. – Спр. 7. – Арк. 22; 35. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Том. 59. – Ч. 1. – Арк. 22; 36. Яцишина О.Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна (1864-1938): Дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2004. – С. 104; 37. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 119. – Арк. 2; 38. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 3. – Арк. 648; 39. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 119. – Арк. 1; 40. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Том. 59. – Ч. 1. – Арк. 129; 41. Там само. – Ч. 3. – Арк. 648; 42. ЦДАВО України.

- Ф. 3581. – Оп. 3. – Спр. 52. – Арк. 180; 43. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Том. 59. – Ч. 1. – Арк. 129; 44. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 119. – Арк. 1зв.; 45. Україна і Польща в документах. 1918-1922. Частина II./ Збрав і зредагував Т. Гунчак. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1983. – С. 124; 46. Там само. – С. 126; 47. Там само. – С. 125; 48. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 119. – Арк. 2; 49. Там само. – Арк. 13; 50. Там само. – Арк. 3зв.; 51. Там само. – Арк. 8зв., 9, 10зв., 11; 52. Там само. – Арк. 13зв.; 53. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Том. 59. – Ч. 2. – Арк. 356; 54. Україна і Польща в документах... – С. 127-128; 55. ДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Том. 59. – Ч. 1. – Арк. 137, Там само. – Ч. 3. – Арк. 657; 56. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 126. – Арк. 35, 36; 57. Табачник Д. Вказана праця. – С. 290; 58. Україна і Польща в документах... – С. 126; 59. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 137-137зв.; 60. Die Ukraine und der Bolschewismus // Deutsches Volksblatt. – Wien, 1920. – 22 August. – G. 2; 61. Die auswärtige Politik der Ukraine. Interview mit der Minister des Auswärtigen Nikowskij // Wiener Mittagspost. – Wien, 1920. – 23 August. – G. 1; 62. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 25-26зв.; 63. Там само. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 219; 64. Там само. – Арк. 249; 65. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 404. – Арк. 10; 66. Там само. – Спр. 325. – Арк. 27-27зв.; 67. Bruski J.J. Petlurowcy. – Krakow: Arcana, 2000. – S. 207; 68. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 62. – Арк. 82-82зв.; 69. Там само. – Спр. 325. – Арк. 91зв.; 70. Там само. – Спр. 31. – Арк. 127; 71. Там само.

В.П. Горьовий

СОЦІАЛЬНО-ПОСЕЛЕНЬСКА СТРУКТУРА СЕЛА

Соціально-поселенська структура – це одна із різновидностей соціальної структури суспільства. Соціально-поселенська структура села мінлива і рухома по суті, яскраво свідчить про багато ознак, за якими розглядають якісні характеристики й оцінки суспільства і, насамперед, про рівень розвитку продуктивних сил, характер виробничих відносин, рівень загальної виробничої культури, членів суспільства, про можливі тенденції сучасного перспективного, соціального і економічного розвитку, про соціально-демографічні процеси і міру соціальної мобільності тощо.

Характер розміщення й типологія поселень у тих чи інших регіонах залежить від фізико-географічних, економічних, політичних та соціальних умов історичного розвитку. Соціальна сутність соціально-територіальних підсистем полягає в тому, що вони виконують специфічні суспільні функції, забезпечуючи для проживання в їх межах людей обмін основними видами діяльності, необхідними для задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Село (селище) як тип поселення відрізняється багатьма ознаками і якісними показниками різноманітної культури, способом життя. Все це обумовлено їх належністю до системи суспільного виробництва, що характеризується специфікою суспільного виробництва, його масштабами, а також особливими вимогами до людей, залучених до виробництва. Сільські поселення відіграють важливу роль у відтворенні відповідної соціальної структури. Сукупність людей, які знаходяться в певних взаємозв'язках та відносинах і відтворюються, тобто функціонують і розвиваються в процесі виробництва і споживання на базі цих комплексів, називаються соціально-територіальними спільнотами.

Об'єктивною основою формування спільноти за поселенням виступають: а) поділ праці, зокрема розподіл працівників за тими чи іншими її видами; види праці завжди територіально локалізовані, що формує постійне місце проживання; в свою чергу це обумовлює перетворення поселення на безпосереднє середовище життєдіяльності населення, в межах якого воно задовольняє свої повсякденні потреби; б) соціально-економічна неоднорідність умов життєдіяльності в різних поселеннях (місто – село; мале сільське поселення – селище; монопромисловий центр – поліфункціональне поселення тощо).

На основі цих факторів у жителів конкретного сільського поселення формується групоутворююча соціальна ознака, складаються спільні інтереси, існування яких і фіксує факт соціально-територіальних відмінностей.

Згідно Законопроекту України "Про територіальний устрій" (2005 р.), поселення – це комплексно заселене місце постійного проживання людей, що склалося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву, відокремлену від інших межею забудови територію та зареєстровано в порядку, передбаченому цим Законом.

Сільське поселення(село) – поселення з переважно сільською забудовою і сталим складом населення та чисельністю до 5000 жителів, які в більшості зайняті у сільському, лісовому та рибному господарстві, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської та рибної продукції.